

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20714781>

Bo'lajak pedagoglarni kasbiy tayyorlashda "Kreativ qobiliyat" va "Kreativ kompetentlik" fenomenlarining mazmun-mohiyati hamda pedagogik diagnostikasi

Xodjayeveva Sevaraxon To'liqinjon qizi –

Farg'ona davlat universiteti 2-bosqich magistranti

E-mail: xodjayevevasevara1997@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada oliy pedagogik ta'lim tizimida bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy tayyorlash sharoitida "kreativ qobiliyat" va "kreativ kompetentlik" tushunchalarining pedagogik-psixologik tabiati tadqiq etilgan. Maqolada bo'lajak pedagoglarning an'anaviy qoliplardan chiqishi, divergent fikrlashi hamda dars jarayoniga innovatsion texnologiyalarni tatbiq etish mahorati tizimli tahlil qilingan. Shuningdek, talaba-pedagoglarning kasbiy-kreativ salohiyatini aniqlashga xizmat qiluvchi pedagogik diagnostika metodlari, mezonlari va ko'rsatkichlari tizimi ishlab chiqilgan hamda tajriba-sinov ishlari natijalari asosida tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: bo'lajak pedagog, kreativ qobiliyat, kreativ kompetentlik, didaktik shart-sharoitlar, pedagogik diagnostika, divergent fikrlash, kreativ portfolio, keys-stadi.

Сущность, содержание и педагогическая диагностика феноменов «Креативная способность» и «Креативная компетентность» в профессиональной подготовке будущих педагогов

Аннотация. В данной статье исследуется педагогико-психологическая природа понятий «креативная способность» и «креативная компетентность» в условиях профессиональной подготовки будущих учителей в системе высшего педагогического образования. Системно проанализированы способности будущих педагогов выходить за рамки традиционных шаблонов, их дивергентное мышление и мастерство внедрения инновационных технологий в учебный процесс. Также разработана система методов, критериев и показателей педагогической диагностики, служащая для определения профессионально-креативного потенциала студентов-педагогов, которая проанализирована на основе результатов опытно-испытательной работы.

Ключевые слова: будущий педагог, креативная способность, креативная компетентность, дидактические условия, педагогическая диагностика, дивергентное мышление, креативное портфолио, кейс-стади.

The essence, content, and pedagogical diagnostics of the phenomena of "Creative ability" and "Creative competence" in the professional training of future teachers

Annotation. This article examines the pedagogical-psychological nature of the concepts of "creative ability" and "creative competence" in the context of professional training of future teachers in the system of higher pedagogical education. The article systematically analyzes the ability of future teachers to break traditional molds, think divergently, and apply innovative technologies in the teaching process. Also, a system of pedagogical diagnostic methods, criteria, and indicators serving to identify the professional-creative potential of student-teachers has been developed and analyzed based on the results of experimental work.

Keywords: future teacher, creative ability, creative competence, didactic conditions, pedagogical diagnostics, divergent thinking, creative portfolio, case-study.

KIRISH

Bugungi kunda jahon ta'lim makonida global raqobatbardoshlik va to'rtinchi sanoat inqilobi (Industry 4.0) sharoitiga mos, moslashuvchan va ijodiy fikrlaydigan kadrlarni tayyorlash ustuvor vazifaga aylandi. Zamonaviy mehnat bozori faqat tayyor andozalar (standart algoritmlar) asosida ishlaydigan mutaxassislarni emas, balki kutilmagan, noaniq va krizisli vaziyatlarda innovatsion va optimal yechimlar topishga qodir ijodiy shaxslarni talab qilmoqda. Shuning uchun ham Jahon iqtisodiy forumi (WEF) tomonidan belgilangan asrimizning eng muhim top-ko'nikmalari qatorida kreativlik (creativity) va tanqidiy fikrlash (critical thinking) yetakchi o'rinlarni egallab kelmoqda.

Ushbu ijtimoiy-iqtisodiy talab milliy ta'lim tizimi oldiga oliy pedagogik ta'lim mazmunini tubdan yangilash vazifasini qo'yadi. Zero, darsga faqat quruq nazariy bilim bilan kiradigan an'anaviy o'qituvchi tipidan voz kechib, o'quvchilarni ijodiy fikrlashga undaydigan, dars jarayonini loyihaviy va interaktiv qura oladigan "kreativ o'qituvchi" modelini yaratish bugungi kunning kechiktirib bo'lmaz zaruriyatidir. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunida hamda Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida talabalarda mustaqil ta'lim olish, tizimli va kreativ fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish, o'quv jarayoniga innovatsion pedagogik texnologiyalarni keng joriy etish alohida belgilab berilgan. Biroq bugungi kunda oliy pedagogik ta'lim amaliyotida talabalarni dars o'tish metodikasiga tayyorlash jarayoni bilan ularning shaxsiy kreativ imkoniyatlarini rivojlantirish ehtiyoji o'rtasida uzilishlar (disproporsiya) mavjud. Ko'p hollarda ilmiy adabiyotlarda "kreativ qobiliyat" va "kreativ kompetentlik" tushunchalari sinfiy xususiyatlariga ko'ra aniq ajratilmasdan, bir-birining o'rnida sinonim sifatida qo'llanilmoqda. Bu esa bo'lajak pedagoglarning ijodkorligini maqsadli shakllantirish va uni aniq baholash (diagnostika qilish) tizimini qiyinlashtiradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Tadqiqot vazifalarini hal qilish uchun tizimli, qiyosiy-mantiqiy tahlil, komponentli modellashtirish hamda empirik tadqiqot metodlaridan (pedagogik kuzatish, anketasimon so'rovnomalar, keys-stadi topshiriqlari, ekspert baholash va matematik-statistika usullari) foydalanildi. Tadqiqotning empirik bazasini Farg'ona davlat universiteti Pedagogika yo'nalishi talabalari (N=90) tashkil etdi. Bo'lajak pedagoglarning individual-psixologik kreativ qobiliyatlarini o'lchashda E.P.Torrancening "Ijodiy fikrlash" (verbal va shakliy shakllari) testi adaptatsiya qilingan holda qo'llanildi. Talabalarning bevosita kasbiy-pedagogik kreativ kompetentligini diagnostika qilish uchun esa an'anaviy testlardan ongli ravishda voz kechildi. Buning o'rniga talabalarga muammoli pedagogik situatsiyalar (keysar) berildi, ularning dars ishlanmalari (ssenariylari) hamda mustaqil ravishda yuritgan "Kreativ portfolio" mahsulotlari maxsus pedagogik mezonlar asosida ekspertlar tomonidan baholandi. Olingan natijalarning ishonchligi Styudentning kriteriysi yordamida tekshirildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Pedagogik kadrlar tayyorlash tizimida "kreativ qobiliyat" va "kreativ kompetentlik" tushunchalarini tizimli tahlil qilish orqali ularning funksional va tarkibiy farqlari quyidagicha belgilandi:

Bo'lajak pedagogning kreativ qobiliyati – bu uning tabiati, intellekti va individual-psixologik xususiyatlariga xos bo'lgan ichki ijodiy salohiyatidir. Unga divergent (tarmoqlanuvchi) fikrlash tezkorligi, tasavvur boyligi, assotsiatsiyalar yarata olish hamda fikriy egiluvchanlik kiradi. Bu ko'rsatkich pedagogik faoliyatgacha ham shaxsda shakllangan bo'lishi mumkin va u ijodkorlikning kognitiv asosi hisoblanadi.

Bo'lajak pedagogning kreativ kompetentligi – bu ancha murakkab va integrativ professional xususiyat bo'lib, talabaning shaxsiy kreativ qobiliyatlari, chuqur pedagogik-didaktik bilimlari, dars o'tish metodikasi, amaliy ko'nikmalari hamda qadriyatli motivlarining real amaliyotda (dars jarayonida) uyg'unlashgan namoyon bo'lishidir. Ya'ni, bu talaba-pedagogning auditoriyadagi kutilmagan pedagogik muammolarni (masalan, o'quvchilar intizomsizligi, mavzuga qiziqishning yo'qligi) bartaraf etishda o'zining mualliflik dars modellarini, interaktiv o'yinlarini va nostandart metodlarini yarata olish, innovatsion dars ssenariylarini loyihalash qobiliyatidir.

Bo'lajak o'qituvchilarning kreativ kompetentligini pedagogik diagnostika qilish uchun 3 ta asosiy mezon va ularning ko'rsatkichlari tizimi shakllantirildi:

1. **Motivatsion-shaxsiy mezon:** Pedagogik faoliyatda ijodkorlikka bo'lgan ichki ehtiyoj, kasbiy refleksiyaga intilish, stereotipli dars shakllaridan ongli ravishda qochish.

2. **Kognitiv-metodik mezon:** Zamonaviy innovatsion va g'arb ilg'or pedagogik texnologiyalarini (keys-stadi, loyihaviy o'qitish, Edward de Bono texnikasi va b.) nazariy jihatdan bilish va ularni dars mazmuniga moslashtira olish.

3. **Texnologik-amaliy mezon:** Muammoli pedagogik situatsiyalardan kreativ chiqib ketish, noan'anaviy dars ishlanmalarini (masalan, didaktik raqamli kvestlar, "Teskari dars" modellari) amalda yarata olish va "Kreativ portfolio" yuritish ko'nikmasi.

Tajriba-sinov ishlarining dastlabki (aniqlovchi) bosqichida olingan ma'lumotlar talabalarning tabiiy kreativ qobiliyatlari darajasi bilan ularning amaliy-metodik kreativ kompetentligi o'rtasida jiddiy uzilish borligini ko'rsatdi.

1-jadval. Talabalarda kreativ qobiliyat va kreativ kompetentlik darajalarining o'zaro nisbati (N=90, foiz hisobida)

Kuzatilgan parametrlar / Mezonlar	Past daraja	O'rta daraja	Yuqori daraja	Jami (Tanlanma)
Kreativ qobiliyat darajasi (Torrance testi: fikriy suyuqlik, o'ziga xoslik)	33.3% (30 nafar)	51.7% (47 nafar)	15.0% (13 nafar)	100% (90 nafar)
Kreativ kompetentlik darajasi (Pedagogik keyslar va amaliy loyihalar tahlili)	54.2% (49 nafar)	37.5% (34 nafar)	8.3% (7 nafar)	100% (90 nafar)

Olingan empirik ma'lumotlar (1-jadval) 90 nafar talabadan iborat tanlanma guruhida kognitiv-ijodiy imkoniyatlar (qobiliyatlar) bilan ularni amaliy kasbiy faoliyatga ko'chirish (kompetentlik) darajalari o'rtasida jiddiy nomutanosiblik borligini ko'rsatadi. Xususan, talabalarning 15.0 foizida (13 nafar) yuqori darajadagi shaxsiy kreativ qobiliyat belgilari (boy tasavvur va divergent fikrlash) aniqlangan bo'lsa-da, real pedagogik jarayonni kreativ loyihalash va metodik topshiriqlarni noan'anaviy yechish (kreativ kompetentlik) talab etilganda bu ko'rsatkich deyarli ikki barobarga qisqarib, bor-yo'g'i 8.3 foizni (7 nafar) tashkil etdi. Aksincha, past darajali ko'rsatkichlar kreativ qobiliyat parametrida 33.3 foiz (30 nafar) bo'lgani holda, kasbiy kreativ kompetentlik tarkibida 54.2 foizgacha (49 nafar) ko'tarilgani kuzatildi. Bu holat 90 nafar respondentning yarmidan ko'pi nazariy pedagogik bilimlardan dars jarayonida andozalardan tashqari (original) shaklda foydalanishda jiddiy didaktik

qiyinchiliklarga duch kelayotganligini va oliy pedagogik ta'lim tizimida kreativ kompetentlikni maqsadli shakllantirish mexanizmlariga ehtiyoj mavjudligini ilmiy jihatdan tasdiqlaydi.

Respublikamiz pedagog olimlaridan J.G.Yo'ldoshev pedagogik innovatika asoslarini yoritgan bo'lsa, R.G.Safarova o'quvchilar ijodiy tafakkurini rivojlantirish omillarini tadqiq etgan. Ayniqsa, N.A.Muslimov o'z ilmiy ishlarida pedagogik kompetentlik tarkibida kreativlik fenomenini muhim komponent sifatida ko'rsatib, o'qituvchining darsdagi ijodkorligini kasbiy mahorat asosi deb hisoblaydi. Bugungi raqamli ta'lim va Uchinchi Renessans talablari sharoitida talaba-pedagoglarning kreativligini faqat an'anaviy psixologik testlar yordamida diagnostika qilish mutlaqo yetarsiz va samarasizdir. Pedagogika yo'nalishi talabasi uchun kreativ kompetentlik – bu dars berish san'atida yangilik yarata olish madaniyatidir. Biz tadqiqot amaliyotimizda joriy etgan "Kreativ portfolio" tizimi talabaning shaxsiy-metodik o'sishini ko'rsatuvchi eng samarali diagnostik vosita bo'lib xizmat qildi. Talaba ushbu portfolioda shunchaki referatlar yig'maydi, balki unda o'zi yaratgan "Nostandart pedagogik yechimlar banki", intellektual vizual xaritalar (Mind Maps), noan'anaviy dars ssenariylari va eng muhimi – har bir ijodiy darsidan keyingi o'zining "Refleksiv kundaligi"ni yuritadi.

XULOSA

Oliy pedagogik ta'lim sharoitida o'tkazilgan tadqiqot va tahlillar asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. "Kreativ qobiliyat" bo'lajak pedagog shaxsining individual-kognitiv poydevori (potensial) hisoblansa, "kreativ kompetentlik" mazkur salohiyatning real dars jarayonida, metodik faoliyatda va o'quvchilar bilan muloqotda innovatsion shaklda namoyon bo'luvchi professional sifatidir.

2. Amaldagi pedagogik oliy ta'lim dars metodikasida talabalarning darslik va tayyor andozalarga bog'lanib qolish (*fiksatsiya*) darajasi yuqoriligi sababli, ularning tabiiy kreativ qobiliyatlari kasbiy-metodik kompetentlik darajasiga ko'tarila olmayapti.

3. Bo'lajak pedagoglarning kreativ kompetentligini to'g'ri va xolis diagnostika qilish faqat testlar bilan cheklanib qolmasdan, balki muammoli vaziyatli keyslar, mualliflik dars loyihalari himoyasi hamda "Kreativ portfolio" mahsulotlarini ekspert baholash orqali majmualar tarzda amalga oshirilishi lozim.

✓ Pedagogika turdagi barcha mutaxassislik fanlarining o'quv rejalariga talabalarning mustaqil loyihalash faoliyatini baholovchi individual traektoriyali "Kreativ portfolio" tizimini didaktik shart sifatida kiritish.

✓ Amaliy va seminar mashg'ulotlarida an'anaviy ma'ruza matnlarini takrorlash uslubidan butunlay voz kechib, talabalarni an'anaviy qoliplardan chiqishga undaydigan Edward de Bononing "6 ta o'ylash shlyapasi", "Teskari dars", "Pedagogik keys-stadi" kabi innovatsion interaktiv metodlarni dars o'tish amaliyotiga tizimli joriy etish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. Muslimov N.A. va boshq. Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari. – Toshkent: Sano-standart, 2015. – 120 b.
3. Yo'ldoshev J.G. Pedagogik innovatika. – Toshkent: O'qituvchi, 2003. – 112 b.
4. Xodjayev B.X. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: Sano-standart, 2017.
5. Safarova R.G. va boshq. O'quvchilarda ijodiy tafakkurni rivojlantirishning pedagogik-psixologik omillari. – Toshkent: Fan, 2006.
6. Babayeva D.R. Bo'lajak mutaxassislarni innovatsion kasbiy faoliyatga tayyorlashning pedagogik asoslari // Mudarris. – Toshkent, 2021. – №3.
7. Torrance E.P. Guiding Creative Talent. – Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1962.
8. Guilford J.P. The Nature of Human Intelligence. – NY: McGraw-Hill, 1967.